

Кратовыя норы ў лінгвакагнітыўнай прасторы

Сэнсавая кампрэсія паэтычнага тэксту

Напэўна, на гэтым свеце толькі лянівы не спяваў оды праславутай «ёмістасці» паэзіі, не распінаўся з пенай ля рота аб тым, як мала і адначасова як шмат здольны сказаць нам паэтычны радок. Але ж нямногія адважваюцца задумацца над тым, што ўсё–ткі стаіць за гэтым загадкавым парадоксам. Факты фактамі, а мы тут — як вы ўжо, мабыць, зразумелі, — для таго, каб глядзець у сутнасць рэчаў і разгадаць таямніцы там, дзе яны гэта дазваляюць. То ўзброімся нашай улюбёнай даследчыцкай адвёрткай і палезем паглядзім, як усё ўладкавана ўнутры...

Кацярына Масэ

Мастацтва пералазіць цераз плот

Мова разнявольвае і мова абмяжоўвае. Нам падаецца, што мы можам выказаць што заўгодна і як заўгодна, але гэта не зусім так. Як у мысленні, так і ў маўленні мы звязаны па руках і нагах — і языках! — аб'езджанымі кагнітыўнымі схемамі і моўнымі формуламі. Яны — нібы пратаптаня сцежкі, па якіх мы ходзім, нават не задумваючыся, што можна пайсці сотняй іншых шляхоў, і шчыра

Што такое «задуменны памідор»?
Магчыма, гэта пераспелы
жнівеньскі памідор, які доўга вісеў
на галінцы і, страціўшы ўсялякую
надзею на тое, што яго нарэшце
сарвуць, думае аб сэнсе і законах
быцця. А можа, ён, наадварот,
хацеў каціцца па свеце ў пошуках
прыгод, але яго закаталі ў слоік

мяркуючы, што мы цалкам вольныя ў сваім руху. Напрыклад, калі мы скажам: «Яна сёння радуецца», — у нас не ўзнікне ні ценю сумневу, што мы самі выбралі такую фармулёўку. Але чаму не сказаць, напрыклад: «**Яна сёння радасць**»? Удумайцеся ў гэтую фразу, і вы зразумеете, што яна таксама мае права на існаванне і гучыць ледзь не змястоўней, чым першая.

Тым не менш не заўсёды і не ва ўсім трэба быць першапраходцамі: гэтыя «сцежкі» — важны эвалюцыйны здабытак, які ў істотнай ступені рацыяналізуе наша штодзённае жыццё і міжасабовыя зносіны, таму адмаўляць важную ролю лінгвакагнітыўных шаблонаў у культуры было б крайне неабачліва. Але правілы, як вядома, існуюць яшчэ і для таго, каб іх парушаць. І калі для таго, каб паспяхова функцыянаваць у грамадстве, мы мусім умець хадзіць па агульных сцежках, то паэзія — гэта пра тое, як пералазіць цераз плот.

Асацыятыўныя сеткі і фрэймы

Так, праблема недасканаласці моўных сродкаў — калі штосьці «немагчыма выказаць сло-

вамi» або магчыма, ды толькі «для гэтага давядзецца напісаць раман», — тлумачыцца насамрэч даволі проста: **схемы, паводле якіх мы прызвычаліся гаварыць і мысліць, не дазваляюць ахапіць іншыя грані досведу.** Або дазваляюць, але, што называецца, «у двух словах не раскажаш». А паэзія раскажа! І часам нават не ў двух, а ў адным, бо яна дакладна ведае, дзе і як можна «зрэзаць», каб хутка дасягнуць сваёй камунікатыўнай мэты.

Кажучы прафесійнай мовай, размова ідзе пра так званую семантычную кампрэсію, або сэнсавае сцісканне, калі слоў мала, а зместу — о цуд! — чамусьці вельмі шмат. У гэтым эсэ я, абапіраючыся на ўжо існыя тэорыі, паспрабую выкласці ўласную гіпотэзу таго, як гэта працуе.

І хаця дадзеная гіпотэза яшчэ мае быць правэрана і ўдакладнена цягам майго дысертацыйнага даследавання, я хацела б прапанаваць вам чарнавы абрыс майго маленькага інсайту, які, магчыма, падштурхне вас да далейшых крытычных разважанняў. Справа ў тым, што наша з вамі моўная матрыца ўяўляе сабой асобую **асацыятыўную сетку, дзе кожны канцэпт арганізуе вакол сябе свайго роду семантычны вузел, або фрэйм, з тых паняццяў, з якімі ён уступае ў рэгулярныя дачыненні.** Напрыклад, слова *памідор* мае рэгулярныя структурныя дачыненні са словамі *спелы, чырвоны, есці, вырошчваць* і г. д. Адпаведна, у моўнай матрыцы яны будуць знаходзіцца побач адно з адным, падобна да суседніх нейронаў

у нейроннай сетцы. І калі ў штодзённым жыцці мы пастаянна звяртаемся да гэтага моўнага шаблону, бо нас цікавяць не нейкія там высокія матэрыі і патаемныя сцэжкі, а тое, наколькі спелыя памідоры на лецішчы, то ў паэзіі «спелымі памідорамі» ўжо нікога не здзівіш.

Працяг «памідорнай» эпапеі

Іншая справа — «задуменныя памідоры», напрыклад. Ідзем у сваю асацыятыўную сетку і глядзім, ці прадугледжаны там такі канцэпт. Не знайшоўшы нічога падобнага, свядомасць пачынае практыкавацца ў спантаннай герменэўтыцы, разбіраючы словазлучэнне на семантычныя прымітывы, як разбіраюць стары дзедаў магнітафон, і інтуітыўна выводзячы з іх сумы **адвольную інтэрпрэтацыю вобразу замест таго каб актуалізаваць ужо гатовы адказ**. Што такое «задуменны памідор»? Магчыма, гэта пераспелы жнівеньскі памідор, які доўга вісеў на галінцы і, страціўшы ўсялякую надзею на тое, што яго нарэшце сарвуць, думае аб сэнсе і законах быцця. А можа, ён, наадварот, хацеў каціцца па свеце ў пошуках прыгод, але яго закаталі ў слоік і паставілі ў сутарэнне. І ўвогуле, чаму памідору надаецца якасць адушаўлёнасці? Мабыць, праз гэтыя анімістычныя матывы пра явы прыроды паўстаюць перад вачыма чытача ў асобай іпастасі, набліжаныя ў сваёй жывасці і ўсвядомленасці да чалавека? Канчатковая расшыфроўка будзе залежаць ад кантэксту. Але заўважце, што мы толькі што зрабілі? Якім чынам **разгарнулі** гэты вобраз? Мы яго **а-пі-са-лі**, то-бок расклалі на ўжо знаёмыя нам і **зразумелым чынам звязаныя** паміж сабой канцэптuallyныя кампаненты (*вісець, каціцца,*

«У двух словах не раскажаш».

А паэзія раскажа! І часам нават не ў двух, а ў адным, бо яна дакладна ведае, дзе і як можна «зрэзаць», каб хутка дасягнуць сваёй камунікатыўнай мэты

слоік, сутарэнне, анімістычны, чалавек і г. д.), а гэта значыць, што прыдуманы намі аказіянальны (індывідуальна-аўтарскі) вобраз, па сутнасці, **змяшчае ў сваёй семантычнай прасторы цэлую гісторыю, якую нам прыйшлося расказаць самім сабе дзеля таго, каб улавіць і зразумець яго**.

Ідучы «праз двары» мовы

Іншымі словамі, паняцці *памідор* і *задуменны* даволі далёка стаяць адзін ад аднаго ў нашай лінгвакагнітыўнай матрыцы і **не злучаны найпроставымі сувязямі**. Аднак гэта не значыць, што іх нельга штучна правесці. Праўда, паколькі сувязь гэтая не будзе для вас звыклай, а для грамадства — канвенцыянальнай, то-бок агульнапрызнанай, то першым часам, каб успрымаць новы сэнс, вам спатрэбіцца аднаўляць яго праз **апісальнае разгортванне**, ідучы ад слова *памідор* да слова *задуменны* не напрасткі, а **па знаёмых моўных схемах**, як калі б не было самога словазлучэння *задуменны памідор*, а было б толькі ўскоснае апісанне дадзенага вобраза. Аднак штораз, калі вы будзеце звяртацца да гэтага словазлучэння, у вашай ментальнай прасторы яно, нібы кветка, будзе раскрывацца перад вашым позіркам ва ўсёй прыгажосці сваёй сэнсавай глыбіні. Вось вам і сутнасць семантычнай кампрэсіі — доўгі і насычаны моўны шлях, які паэт пераадольвае дасціпным збегам пары слоў, ідучы «праз двары» сваёй моўнай свядомасці і ведучы нас за сабой. З гэтага можна зрабіць выснову, што акурат нестандартнасць, эксцэнтрычнасць, неўзуальнасць, «няправільнасць» мовы паэзіі надае ёй цалкам магічныя функцыі, здольнасць парушаць правілы і за кошт гэтага быць больш гнуткай, эканомнай і ёмістай. Можна сказаць, што падобна таму, як кратовая нара ў фізіцы — асобы пераход скрозь тканіну прасторы і часу — злучае далёкія кропкі космасу і дазваляе адолюваць велізарныя адлегласці за мінімальную колькасць часу, паэтычная мова з'яўляецца парталам, праз які мы можам пераадолюваць велізарныя адлегласці ў сваім пазнанні «за мінімальную колькасць слоў». ❀